

Miejsce badań nad idiolektem w obrębie językoznawstwa

The situation of studies on the idiolect within the field of linguistics

Anna Kozłowska

Wydział Nauk Humanistycznych, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie,
ul. Dewajtis 5, 01-815 Warszawa, Polska;
e-mail: a.kozłowska@uksw.edu.pl

Abstract

The article attempts to portray transformations of the research on the idiolect in Polish linguistic studies of the last two centuries. In this research some distinct tendencies can be observed: increasing number of works devoted to different idiolects, widening circle of described individuals, as well as new theoretical approaches to the problem, closely related to main paradigms of contemporary linguistics: above all the concept of the idiolect as an individual communication competence or as a structure containing the individual worldview. The evolution of understanding the idiolect is still involving new phenomena considered as idiolect components into the field of research. Some linguistic currents regard the idiolect as more primal than the common language, which is treated as the overlap of many idiolects. Because of all these the research on idiolects are clearly put forward from margins of linguistics towards its centre. It seems there are new currents and linguistic disciplines that influence discovering the value of the idiolect as an object of linguistics. Focusing on the idiolect results also from tendencies present in other disciplines as well as from the individualistic aspect of the contemporary culture.

Keywords: idiolect; language of an individual; linguistics; concept of the language.

1. Idiolekt jako czynnik wpływający na język, jako kryterium jego oceny oraz jako przedmiot opisu

Spółeczny charakter języka to niekwestionowany aksjomat współczesnego językoznawstwa. Mimo to problem idiolektu jest od dawna obecny w obrębie lingwistyki, przy czym język osobniczy pojawia się w niej w różnych funkcjach. Może on być na przykład czynnikiem wpływającym na rozwój normy językowej. Historia przynosi liczne przykłady wybitnych jednostek, które ingerowały w tworzenie fundamentów języka (np. poprzez wybór podstawy dialektalnej języka literackiego), korygowały odstępstwa od normy powstałe w toku realizacji syste-

mu, upowszechniały rozstrzygnięcia poprawnościowe czy wreszcie czuwały nad rozwojem normy. Ewa Siatkowska nazwała te osoby odpowiednio: *kreatorami*, *kodyfikatorami*, *propagatorami* i *mecenasami* języka (2006). W każdym z takich przypadków idiolekt wybranych jednostek stawały się kryterium decydującym o losach języka narodowego, a przynajmniej elementem w jakimś stopniu na ten język oddziałującym.

Kwestia istnienia i ewentualnego zakresu wpływu wybitnych jednostek (szczególnie wielkich pisarzy) na język ogólny była żywo dyskutowana w polskim językoznawstwie niemal przez cały XX wiek. Wypada choćby krótko przypomnieć, że podejmowali ją najwybitniejsi historycy języka – po stronie zwolenników tezy o oddziaływaniu wielkich na polszczyznę opowiedzieli się m.in.: Władysław Nehring, Kazimierz Nitsch, Witold Taszycki (por. np.: Nehring 1900; Nehring 1910; Nitsch 1913; Taszycki 1949); pewien zakres wpływu, ograniczony najczęściej do leksyki, frazeologii, metaforyki, norm i zwyczajów stylistycznych, a także postawy użytkowników wobec języka, przyjmowali: Zenon Klemensiewicz, Stanisław Urbańczyk, Maria Renata Mayenowa, Stanisław Rospond, Teresa Skubalanka i Bogdan Walczak (por. np.: Klemensiewicz 1959; Urbańczyk 1960; Mayenowa 1953; Rospond 1972; Skubalanka 1984; Walczak 2001); odosobnione, zdecydowanie negatywne stanowisko zajął w tym sporze Mieczysław Karaś, wedle którego „oddziaływanie pisarzy na kształtowanie się języka ogólnego (w jego mówionej i pisanej formie) jest żadne” (1976: 25). Dyskusja o roli indywiduum w kształtowaniu języka ogólnego odżyła na początku XXI stulecia za sprawą ankiety dotyczącej wpływu Jana Pawła II na polszczyznę, zaprojektowanej i przeprowadzonej w 2009 roku wśród lingwistów przez Stanisława Mikołajczaka (2011).

Idiolekt, a dokładniej – intuicja językowa jednostki odgrywa także dużą rolę w metodologii badania języka i mowy. W XX-wiecznym językoznawstwie polonistycznym istnieją przynajmniej dwie szkoły, których zwolennicy rozpoczynają analizę języka ojczystego od obserwacji własnego poczucia językowego. Pierwsza z nich to generatywizm, traktujący intuicję rodzimego użytkownika języka jako świadectwo jego kompetencji, wyraz tzw. języka wewnętrznego (ang. *internal language*, *I-language*), który ma stanowić główny obiekt opisu. Drugi nurt językoznawstwa przykładający ogromną wagę do kompetencji jednostki (w tym wypadku lingwisty) to tzw. semantyka introspekcyjna, w obrębie której – inaczej niż w lingwistyce korpusowej – podstawową i deklarowaną wprost metodą analizy znaczeń jest konstruowanie sztucznych zdań diagnostycznych i arbitralne, dokonywane w zgodzie z intuicją badacza rozstrzygnięcie o ich akceptowalności¹.

Najważniejszymi i najbardziej interesującymi dla niniejszych rozważań obszarami lingwistyki są jednak te, w których język osobniczy występuje jako jawny

¹ Por. np. deklarację metodologiczną Magdaleny Danielewiczowej w jej pracy *Wiedza i niewiedza. Studium polskich czasowników epistemicznych* (2002: 19).

i deklarowany wprost obiekt obserwacji i opisu. Tym właśnie obszarom chciała-bym poświęcić nieco więcej uwagi.

Na wstępie trzeba zauważyć, że w obrębie językoznawczych badań nad idiolektami zarysowują się dwie odmienne postawy: jak pisze Renata Grzegorzyczkova, w pierwszej chodzi o „prześledzenie indywidualnych cech mowy autorów na tle języka ogólnego danego okresu [...] (ostatecznym przedmiotem zainteresowania jest więc twórca oglądany przez język)”; w drugiej „język autora (lub utworu) traktowany jest jako dokument (świadcstwo) zjawisk językowych epoki: ostatecznym przedmiotem zainteresowania jest w tym wypadku język ogólny” (2007: 159)². Każdy z tych kierunków myślenia o idiolektcie uwypukla w nim inne elementy. W wypadku autonomicznych analiz języka jednostek wybitnych zasadniczy cel badawczy to uchwycenie komponentów wyróżniających danego mówiącego; w tych pracach, w których idiolekty stanowią jedynie punkt wyjścia, abstrahuje się od właściwości *sensu stricto* osobniczych, natomiast akcentuje się cechy ponadindywidualne, pozwalające zrekonstruować tzw. normę uzualną – stan przeciętny, typowy, charakteryzujący całą grupę, jaką reprezentuje wybrany użytkownik języka. Taką perspektywę przyjmują np. historycy języka, dialektolodzy, a także badacze języka dzieci oraz osób dwu- i wielojęzycznych³. Należy także zaznaczyć, że wskazane postawy w istocie odmiennie modelują samo rozumienie języka osobniczego: dla badaczy języka autorów świadectwem idiolektu stają się przede wszystkim zapisane teksty artystyczne bądź retoryczne (ewentualnie listy i notatki), natomiast uczeni dążący do zrekonstruowania typowych cech grup idiolektów zwykle poddają obserwacji język mówiony w jego odmianie nieoficjalnej⁴.

W ścisłym sensie jedynie o pierwszym omówionym powyżej nurcie badań można powiedzieć, że dąży on do opisu idiolektu, ponieważ uchwycenie cech tego ostatniego zostaje w nim założone jako główny cel działań analitycznych. W historii języka, dialektologii, a nawet w badaniach języka dzieci charakterystyka mowy jednostki (nawet jeśli mamy do czynienia ze studium jednego przypadku) to tylko cel pomocniczy. W związku z tym w dalszych rozważaniach ograniczę się do tych badań, które nazwałam powyżej „autonomicznymi analizami” języka jednostek.

² Podobnie ujmuje tę kwestię Aleksander Wilkoń, który zauważa, że idiolekty stanowią przedmiot zainteresowania lingwistyki wówczas, gdy: „1. są nośnikami cech znamienych dla pewnej grupy społecznej lub dla pewnej klasy tekstów; 2. wywierają wpływ na język grup społecznych czy całego społeczeństwa, jak w wypadku idiolektów wybitnych jednostek, obdarzonych ogromnym prestiżem i możliwościami kształtowania opinii, ideologii itp.” (2000: 103–104).

³ Niektórzy przedstawiciele tych dyscyplin deklarują wprost, że „podstawowym celem badań języka osobniczego powinno być tworzenie podstaw do rzetelnej, obiektywnej charakterystyki języka większych zbiorowości, niejednorodnych – jak wiadomo – pod względem bogactwa realizowanych w mowie poszczególnych przedstawicieli ich repertuarów leksykalno-gramatycznych” (Obara 1988: 282).

⁴ Historycy języka uwzględniają oczywiście różnego typu teksty pisane, w tym także literackie. Dokonywanie uogólnień na podstawie utworów reprezentujących styl artystyczny budzi jednak duże wątpliwości metodologiczne (Bajerowa 1988: 13–14).

2. Przemiany polskich badań nad idiolektami

Głównym moim zamierzeniem jest naszkicowanie przemian, jakim podlegała polonistyczna refleksja nad językiem osobniczym w wieku XX i na początku XXI, oraz wstępna próba odpowiedzi na pytanie o ich przyczyny. Mówiąc o przemianach, mam na myśli przede wszystkim swoisty „awans” języka osobniczego w hierarchii obiektów czy tematów lingwistycznych. Sądzę bowiem, że – przynajmniej w obrębie polonistyki – opis języka osobniczego staje się coraz ważniejszym, a także coraz chętniej podejmowanym problemem badawczym. Ponieważ zaś początki nowoczesnego językoznawstwa wiążą się z zepchnięciem tego, co indywidualne, na margines nowej nauki (o czym jeszcze będzie mowa), można chyba powiedzieć, że – począwszy od połowy minionego stulecia – analiza idiolektu stopniowo przemieszcza się z obszarów peryferycznych lingwistyki ku jej centrum.

2.1. Rosnąca popularność studiów nad idiolektami

Pierwszym, najbardziej oczywistym znakiem zmian, jakie dokonują się w polskich badaniach nad idiolektami, jest znaczny przyrost liczby prac poświęconych językowi indywidualnym. Nie można przecież zignorować faktu, że mimo wcześniejszych postulatów formułowanych przez naukowe autorytety dopiero w drugiej połowie XX wieku, a raczej nawet pod jego koniec, podjęto systematyczne studia nad słownictwem najwybitniejszych polskich autorów i rozpoczęto opracowywanie (kompletnych lub tematycznych) słowników idiolektów Adama Mickiewicza, Jana Chryzostoma Paska, Jana Kochanowskiego, Cypriana Kamila Norwida i Stefana Żeromskiego (por. Górski, Hrabec red. 1962–1983; Koneczna, Doroszewski red. 1965–1973; Kucala red. 1994–2012; Puzynina, Korpysz 2009–; Chojak red. 1988; Puzynina red. 1993; Teleżyńska 1994; Chojak red. 1994; Korpysz, Puzynina 1998; Kadyjewska, Korpysz, Puzynina 2000; Handke K. 2002a; Sobolewska 2002; Sękowska 2002; Bartnicka 2002; Handke K. 2002b; Handke R. 2002; Sędziak 2002; Bartnicka 2007; Cygan 2007; Olszewska 2007; Czachorowska 2007; Sobolewska 2007; Handke K., Handke R. 2007; Gabryś 2007; Szostak-Król 2010; Piotrowicz 2014; por. także Mariak 2009; Czachorowska 2012; Pihan-Kijasowa 2012) oraz indeksów leksyki ważnych twórców i ich tekstów (por. m.in.: Kaufmanowa 1966; Kaufmanowa 1968; Zdrojewska 1971; Smółkowa 1974; Mayenowa, Woronczakowa, Axer, Cytowska 1983; Woronczak 1991; Zgólkowie 1992; Balowski 1997). Warto również zauważyć, że dopiero w tym czasie całkowicie autonomicznych opisów lingwistycznych doczekali się nie tylko autorzy najwybitniejsi, tacy jak wielcy romantycy, jak również Kochanowski, Żeromski czy Wyspiański, ale także twórcy drugiego i trzeciego rzędu, np.: Władysław Syrokomla, Józef Lompa, Magdalena Samozwaniec, Michał Dymitr Krajewski (por. np.: Trypućko 1955–1957; Kopeć 1965; Brzeziński 1995; Wojciechowska 2000).

2.2. Poszerzanie obszaru badań

Jeszcze bardziej uderzające w polskich badaniach idiolektów jest to, że krąg bohaterów prac analitycznych w ostatnich latach poszerzył się o użytkowników języka w ogóle niebędących pisarzami. Coraz częściej przedmiotem opisu staje się idiolekt uczonego, polityka, dziennikarza, kaznodziei czy nawet tzw. celebryty (por. np.: Godzic 2011; Guział b.r.), niekoniecznie zresztą charakteryzującego się szczególną oryginalnością i/lub nawet sprawnością języka. Czasem kryterium wyboru jest wyraźnie pozajęzykowe – wydaje się, że autora studium bardziej interesuje fenomen osobowości w ogóle niż jej językowe wykładniki, co skutkuje opisem idiolektu w istocie mało kreatywnego. W rezultacie takich działań upowszechnia się przekonanie o możliwości czy wręcz o potrzebie podejmowania badań nad językiem jednostek innych niż pisarze oraz znacząco poszerza się lista osób, których idiolekt został przynajmniej częściowo omówiony. Przekonuje o tym choćby zawartość wydanego we Wrocławiu tomu zbiorowego pt. *Idiolekty w różnych sferach komunikacji* – wśród umieszczonych tam artykułów pojawiają się m.in. studia poświęcone językowi Zenona Leszczyńskiego, ks. Józefa Tischnera, jezuitę o. Alfreda Cholewińskiego, Jerzego Urbana oraz Wincentego Witosa (Żurek red. 2011). Wskazaną tendencję podtrzymuje także praktyka szkolna. W ostatnich latach język indywiduów wielokrotnie pojawiał się jako jeden z tematów tzw. prezentacji maturalnych, przy czym abiturienti stawali przed zadaniem scharakteryzowania nie tylko idiolektu Adama Mickiewicza czy Czesława Miłosza, ale także języka dowolnego współczesnego polityka oraz innych postaci znanych z mediów, np. Kuby Wojewódzkiego.

Poszerzenie grona mówiących, których język podlega naukowemu opisowi, skutkuje ważnymi zmianami dotyczącymi materiału badawczego, a tym samym również rozumienia pojęcia idiolektu. Jak już wspomniałam, w tradycyjnym ujęciu przedmiotem analizy były przede wszystkim teksty pisane, reprezentujące styl artystyczny bądź retoryczny, rzadziej – utrzymane w mniej oficjalnym rejestrze języka listy i notatki. Charakterystyka języka różnych postaci życia publicznego wiąże się natomiast z opisem indywidualnych wariantów innych odmian języka (np. naukowej, dziennikarskiej, potocznej), także w ich wersji mówionej. Przed lingwistyką odsłania się tu wciąż stosunkowo rzadko rozważany problem stylistycznego zróżnicowania idiolektu (Kozłowska 2011) oraz osobniczego języka mówionego.

2.3. Ewolucja koncepcji języka osobniczego

Najważniejszym wymiarem, w jakim można zaobserwować „awans” badań nad idiolektem, jest sfera teorii lingwistycznych. Początek nowoczesnego językoznawstwa naznaczony został przecież przekonaniem, jakoby idiolekt nie istniał jako odrębne zjawisko w świecie fenomenów mowy. Tezę o bezzasadności badań nad językiem osobniczym wywieść można z *Kursu językoznawstwa ogólnego*

Ferdinanda de Saussure'a. *Langue* to dla de Saussure'a „społeczna części mowy, znajdująca się poza jednostką, która sama nie może ani go stworzyć, ani zmodyfikować” (2002: 42); tym, co w działalności mownej indywidualne, jest mówienie, obejmujące kombinacje użyć oraz akty fonacji (Saussure 2002: 41, 47). Język istnieje

w zbiorowości pod postacią sumy odbić złożonych w każdym mózgu, podobnie jak słownik, którego identyczne egzemplarze zostałyby rozdane poszczególnym jednostkom [...]. Jest to więc coś, co istnieje u każdej z nich, będąc równocześnie wspólne wszystkim i znajdując się poza obrębem ich woli (Saussure 2002: 42).

W takim ujęciu rzeczywistość prymarną stanowi ponadjednostkowa struktura języka ogólnego; idiolekt to jedynie – by przywołać klasyczną już definicję Zenona Klemensiewicza – „system wyrazów, typów fleksyjnych, typów słowotwórczych, schematów i szablonów syntaktycznych, który stanowiąc pewien ułamek języka zbiorowiskowego, przechowuje się w świadomości osobniczej w postaci psychicznych przedstawień” (1961: 204).

Zasadnicza zmiana perspektywy spojrzenia na język jednostki wiąże się z wystąpieniem Noama Chomsky'ego, który dokonał swego rodzaju „przewrotu kopernikańskiego”. W jego interpretacji to właśnie idiolekty uzyskały status bytów podstawowych, natomiast język ogólny, zwany *społecznym* lub *zewnątrznym*, został zdefiniowany jako pewna część wspólna wszystkich języków wewnętrznych w danej społeczności.

Podobny styl myślenia kontynuuje główny nurt kognitywnej, bardzo indywidualistycznej wizji języka. Zgodnie z tą koncepcją „istnieją jedynie idiolekty [...], które posiadają pewną część wspólną, umożliwiającą porozumiewanie się” (Grzegorzczkowska 1993: 114). W pracach tego kierunku pojawiają się również echa innych idei przedstrukturalistycznych, np. Humboldtowskiego przekonania o nieustannie twórczym, „energetycznym” charakterze języka, indywidualizmu młodogramatyków, a także psychologizmu w duchu Jana N.I. Baudouina de Courtenay, który pisał: „Coś takiego jak język polski w zasadzie nie istnieje. [...] Mamy tyle języków polskich indywidualnych, czyli jednostkowych, ile jest głów, mieszczących w sobie polskie myślenie językowe” (1984: 19).

Wskazane odwrócenie perspektywy ujmowania relacji: język ogólny – idiolekt znajduje swe odzwierciedlenie w charakterze prac materiałowych. Pierwsze monografie idiolektów polskich pisarzy⁵, choć pozornie autonomiczne, poświęcone poszczególnym autorom lub grupom, miały przede wszystkim ilustrować procesy rozwojowe polszczyzny, o czym świadczą niekiedy ich podtytuły: „ przyczynek do historii języka polskiego” czy „studium z dziejów języka”. Witold Doroszewski w 1949 roku usprawiedliwiał swój zamiysł opisywania języka Teodora Tomasza

⁵ Mam tu na myśli m.in. następujące książki: Turska 1930; Doroszewski 1949; Trypućko 1955–1957; Kawyn-Kurzowa 1972.

Jeża właśnie przydatnością takich badań dla historii języka (Doroszewski 1949: 5). Zwrot strukturalistyczny, a następnie rozwój językoznawstwa poststrukturalnego całkowicie zmieniły tę perspektywę. Myślenie o opisie idiolektów autorów w kategoriach służebności wobec wiedzy o języku ogólnym ustąpiło przekonaniu o autoteliczności języka pisarza i postulatowi traktowania go jako rzeczywistości świadomie kreowanej, a zatem (przynajmniej względnie) niezależnej. Jak pisze Ewa Sławkowa, „niekoniecznie [...] już dziś pytamy, co **język pisarza** wnosi do polszczyzny, ale przeciwnie – chcemy się przede wszystkim dowiedzieć, jak ją zagospodarowuje, jak się nią żywi, jak ją spożytkowuje dla swoich celów” (2009: 40).

We współczesnych pracach (zob. np. Puzynina 1990; Ostaszewska 1993; Skubalanka 2006; Czachorowska 2006; Kozłowska 2013; Czachorowska 2014) język ogólny jest jedynie tłem, na którym uwyraźnia się specyfika autorskiego idiolektu i autorskich sądów o świecie. Wskazane przejście od traktowania języka pisarza jako zbioru egzemplów do ujmowania go jako samodzielnego przedmiotu analizy wiąże się również z tym, że opis idiolektu w 2. połowie XX w. stał się głównie domeną znawców stylistyki i badaczy języka artystycznego, a nie – jak dotychczas – historyków języka.

Przemiany myślenia o języku w ogóle nie tylko pociągały za sobą wzrost zainteresowania idiolektami, lecz także – a może przede wszystkim – przynosiły nowe sposoby definiowania i opisywania języka osobniczego. Nie ma tu oczywiście miejsca na szczegółowe omówienie zmian, jakim podlegała koncepcja idiolektu⁶, trzeba jednak zauważyć, że samo jego rozumienie znacząco ewoluowało, przy czym każdorazowe ożywienie studiów nad językiem indywidualnym wyraźnie wiązało się z nowymi impulsami teoretycznymi i metodologicznymi. Początkowo polonistyczne badania języka osobniczego koncentrowały się na idiolektie pojmowanym jako indywidualny „system” – takie sformułowanie pojawia się zresztą w cytowanej już definicji języka osobniczego pióra Zenona Klemensiewicza. Punkt zwrotny w refleksji nad idiolektem stanowi Chomsky’iańska koncepcja kompetencji językowej, zinterpretowana krytycznie przez Della Hymesa i poszerzona przezeń o komponenty pragmatyczne oraz stylistyczne (tzw. kompetencja komunikacyjna – zob. Hymes 1980⁷): w miejsce wizji języka osobniczego jako statycznego, hierarchicznego systemu znaków oraz rządzących tymi znakami norm proponuje się tu zdefiniowanie go na nowo jako całokształtu umiejętności językowych jednostki, ogółu wiedzy o sposobach używania języka w różnych sytuacjach społecznych.

Do tej idei nawiązują wybrane polskie studia teoretyczne z ostatnich trzech dekad. Na przykład według Henryka Borka idiolekt to „całość składająca się z kom-

⁶ Obszerniejszy przegląd rozmaitych ujęć idiolektu zawierają prace: Kozłowska 2009; 2013: 17–33.

⁷ Dell Hymes wymienia cztery komponenty składające się na kompetencję komunikacyjną: potencjał systemowy, odpowiedniość, występowanie i wykonalność (1980: 51–52).

petencji językowej i na niej opartych zachowań jednostki” (1988: 19). „Całością kompetencji językowych konkretnego użytkownika” nazywa język osobniczy także Piotr Fliciński (2004: 1).

Z kolei w najnowszych, inspirowanych kognitywizmem opracowaniach (por. np. Sieradzka-Baziur 2002; Kowalewska-Dąbrowska 2006; Kozaryn 2009; Rychter 2014) idiolekt jawi się przede wszystkim jako nośnik autorskiego obrazu świata, ogół elementów (językowych i tekstowych) pozwalających jednostce wyrazić swe sądy o rzeczywistości. Głównym obiektem opisu jest w nich zresztą nie sam (jakkolwiek rozumiany) język, lecz tzw. idiolektalny obraz świata, przejawiający się w tekstach kreatywnych. Tym samym język osobniczy znów traci w tych badaniach autonomiczność – choć sama jednostka mówiąca nadal pozostaje w centrum zainteresowania badaczy.

Przemiany paradygmatów opisu idiolektu wiążą się także z poszerzaniem zakresu zjawisk wchodzących w jego skład. W koncepcji Klemensiewicza charakterystyka języka osobniczego miała obejmować następujące elementy: głosownię (dostępną pośrednio przez grafę), słowotwórstwo, fleksję, składnię i słownik. Według tego wzoru skonstruowana została znakomita większość klasycznych monografii języka pisarzy. Jednocześnie taki model opisu wielokrotnie poddawany był krytyce, w Polsce głównie z pozycji stylistycznych bądź hermeneutycznych. Na przykład Teresa Kostkiewiczowa w 1976 roku postulowała, aby przedmiot badania „nie ograniczał się do opisu indywidualnego systemu językowego pisarza, ale obejmował przede wszystkim zasady organizacji językowo-stylistycznej tekstów autorskich” (1976: 275). Jadwiga Puzynina twierdziła, że „do charakterystyki szeroko rozumianego idiolektu należy nie tylko opis systemu, ale także opis wybieranych przez mówiącego nim sposobów mówienia, opis wszelkich predylekcji językowych składających się na jego styl” (1988: 37).

Wąska, Klemensiewiczowska formuła charakterystyki języka osobniczego nie mogła być, naturalnie, stosowana przy definiowaniu idiolektu jako kompetencji językowej i komunikacyjnej indywiduum. Dlatego też w polu obserwacji stopniowo pojawiały się i pojawiają nowe dla badaczy idiolektów zagadnienia, przede wszystkim stylistyczne i pragmatyczne, takie jak stylizacje, ironia, komizm, metajęzyk i metatekst, aktualne rozczłonkowanie zdania, akty i gatunki mowy, formuły delimitacyjne itp.

3. Zakończenie

Wskazane w niniejszym artykule tendencje obecne w badaniu idiolektów (m.in. liczbowy przyrost prac na ten temat, poszerzenie kręgu mówiących, których język poddawany jest opisowi, nowe ujęcia relacji idiolektu i języka ogólnego, włączanie kolejnych elementów do charakterystyki idiolektu) świadczą o tym, że fenomen indywidualnej umiejętności mówienia fascynuje lingwistów coraz bardziej. Dotyczy to zwłaszcza mówienia oryginalnego, kreatywnego, wyróżniającego jednostkę.

Gdyby zapytać o przyczyny tego ożywienia omawianych zainteresowań, na pierwszym miejscu należałoby wskazać ewolucję refleksji o języku jako takim. Współczesne językoznawstwo w dużym stopniu zachęca do podjęcia problemu języka indywiduów. Nowe nurty i dyscypliny powstałe i wciąż powstające w obrębie lingwistyki i na jej pograniczach nie tylko inspirują nowe koncepcje idiolektu, ale także stwarzają klimat sprzyjający eksplorowaniu tego obszaru badawczego. Problematyka języka osobniczego mieści się niejako na skrzyżowaniu zasadniczych kierunków myślowych dzisiejszej nauki o języku: fascynacji tekstem i jego rozumieniem, akcentowania interpretującej roli języka, psychologizmu, a nade wszystko postulatów nie tyle podejmowania studiów nad samym językiem, ile raczej uchwycenia zespołu przekonań i wartości, które ten język (i powstające w nim teksty) fundują. W wyniku takich propozycji językoznawstwo przekształca się w naukę o człowieku, opisującą świat jego pojęć, myśli, wartości, a nawet – co pokazywała Jadwiga Puzynina – w dyscyplinę współtworzącą kulturę duchową ludzkości (2011). Właśnie nieautonomiczna i aksjologiczna orientacja lingwistyki stwarza szansę, aby studia nad językiem osobniczym traktować w kategoriach spotkania z wielkimi (i mniejszymi) mówiącymi.

Lingwistycznemu zainteresowaniu problematyką języka osobniczego towarzyszą podobne tendencje obecne w innych niż językoznawstwo, a bliskich mu i oddziałujących nań dyscyplinach, takich jak literaturoznawstwo, psychologia czy filozofia. Być może rozwój badań nad idiolektem należałoby rozpatrywać jako jeden z przejawów „antropologicznego zwrotu” w humanistyce, a przynajmniej w jej części. Przecież po okresie wyraźnej fascynacji „społecznością” i „strukturami” w centrum myśli humanistycznej znów stanął człowiek. Świadczy o tym między innymi psychologiczna koncepcja osobowości, wykazująca personalizację i filozofia dialogu, a nawet powrót kategorii autora na karty prac teoretyczno-literackich.

Ten nowy antropocentryzm ma także swoje odzwierciedlenie w otaczającej nas kulturze, zwanej nie bez powodów „kulturą indywidualizmu” (Jacyno 2007; Elias 2008)⁸. Niezależnie od sposobu oceniania jej charakteru i przejawów trudno zaprzeczyć temu, że podstawową wartość stanowi w niej jednostka wraz ze swymi potrzebami i pragnieniami. Jednostka ta, choć na różnych płaszczyznach życia skoncentrowana na „ja”, musi także dążyć do odkrycia tajemnicy „ty”, tak innego i jednocześnie tak podobnego do niej samej. Właśnie to napięcie między obcością i bliskością czyni „ty” frapującym. Rację miał bowiem Ludwig Wittgenstein, gdy, rozważając fenomen hipotetycznego języka prywatnego, pisał: „Istotne w prywatnym przeżyciu jest właściwie nie to, że każdy ma tu swój własny egzemplarz, lecz to, że nikt nie wie, czy drugi też ma właśnie *to*, czy coś innego” (2004: 138).

⁸ Inne stanowisko zajmuje m.in. Michel Maffesoli, obserwujący we współczesnych społeczeństwach „trybalizm”, „namiętność wspólnotową” i przewyższanie indywidualizmu (Maffesoli 2008).

BIBLIOGRAFIA

- Bajerowa I., 1988, *Badanie języka osobniczego jako metodologiczny problem historii języka ogólnego*, w: *Język osobniczy jako przedmiot badań lingwistycznych*, red. J. Brzeziński, Zielona Góra, s. 7–14.
- Balowski M., 1997, *Lista frekwencyjna poezji, prozy i dramatu Krzysztofa Kamila Baczyńskiego*, Prochowice.
- Bartnicka B., 2002, *Słownictwo pism Stefana Żeromskiego*, t. 4: *Świat dźwięków*, Kraków.
- Bartnicka B., 2007, *Słownictwo pism Stefana Żeromskiego*, t. 8: *Świat doznań zmysłowych (węch, smak, dotyk)*, Kraków.
- Borek H., 1988, *Co możemy wiedzieć o języku osobniczym?*, w: *Język osobniczy jako przedmiot badań lingwistycznych*, red. J. Brzeziński, Zielona Góra, s. 15–21.
- Brzeziński J., 1995, *Język i styl „Pani Podczaszyny” Michała Dymitra Krajewskiego*, w: *Studia o języku i stylu artystycznym*, t. 1: *Język i styl gatunków literackich oświecenia i romantyzmu*, red. J. Brzeziński, Zielona Góra, s. 11–40.
- Chojak J. (red.), 1988, *Słownik języka Cypriana Norwida. Zeszyt próbny*, Warszawa.
- Chojak J. (red.), 1994, *Słownictwo estetyczne Cypriana Norwida*, Warszawa.
- Courtenay J.B. de, 1984, *O języku polskim. Wybór prac*, red. J. Basara, M. Szymczak, Warszawa.
- Cygan S., 2007, *Słownictwo pism Stefana Żeromskiego*, t. 9: *Świat roślin*, Kraków.
- Czachorowska M., 2006, *Wyobrażenia pisarska Bolesława Prusa i Stefana Żeromskiego na przykładzie słownictwa topograficznego i nazw barw*, Bydgoszcz.
- Czachorowska M., 2007, *Słownictwo pism Stefana Żeromskiego*, t. 11: *Topografia*, Kraków.
- Czachorowska M., 2012, *Świat roślin w pismach Bolesława Prusa*, Bydgoszcz.
- Czachorowska M., 2014, *Wojna i wojskowość w „Faraonie” Bolesława Prusa*, Bydgoszcz.
- Danielewiczowa M., 2002, *Wiedza i niewiedza. Studium polskich czasowników epistemicznych*, Warszawa.
- Doroszewski W., 1949, *Język Teodora Tomasza Jeża (Zygmunta Miłkowskiego). Studium z dziejów języka polskiego XIX wieku*, Warszawa.
- Elias N., 2008, *Spółczesność jednostek*, przeł. J. Stawiński, Warszawa.
- Fliciński P., 2004, *Idiostyl pisarza jako problem badawczy stylistyki*, w: *Studia nad polszczyzną współczesną i historyczną. Prace dedykowane Prof. Stanisławowi Bąbie w 65-lecie urodzin*, red. J. Liberek, Poznań, s. 95–108.
- Gabryś M., 2007, *Słownictwo pism Stefana Żeromskiego*, t. 14: *Niebo i piekło*, Kraków.
- Godzić W., 2011, *Jakim językiem mówią polscy celebryci?*, referat wygłoszony na Kongresie Języka Polskiego, Katowice 4–6 maja 2011 roku.
- Górski K., Hrabec S. (red.), 1962–1983, *Słownik języka Adama Mickiewicza*, t. 1–11, Wrocław.
- Grzegorzczak R., 1993, *Opozycja langue – parole w świetle nowych teorii języka*, w: *Językoznawstwo synchroniczne i diachroniczne. Tom poświęcony pamięci Adama Weinsberga*, red. J. Sambor, J. Linde-Usiekniewicz, R. Huszcza, Warszawa, s. 39–46.
- Grzegorzczak R., 2007, *Wstęp do językoznawstwa*, Warszawa.
- Guział J., *Ekspresywizmy jako słownictwo wartościujące i służące wyrażaniu emocji w talk-show na przykładzie programu „Kuba Wojewódzki”*, <http://www.knj.uni.opole.pl/13a.html> [dostęp 2.11.2011].

- Handke K., 2002a, *Słownictwo pism Stefana Żeromskiego*, t. 5: *Świat barw*, Kraków.
- Handke K., 2002b, *Słownictwo pism Stefana Żeromskiego. Tom wstępny*, Kraków.
- Handke K., Handke R., 2007, *Słownictwo pism Stefana Żeromskiego*, t. 13: *Świat kobiet i świat mężczyzn*, Kraków.
- Handke R., 2002, *Słownictwo pism Stefana Żeromskiego*, t. 6: *Walka, wojna, wojskowość*, Kraków.
- Hymes D., 1980, *Socjolingwistyka i etnografia mówienia*, przeł. K. Biskupski, w: *Język i społeczeństwo*, wybrał i wstępem opatrzył M. Głowiński, Warszawa, s. 41–82.
- Jacyno M., 2007, *Kultura indywidualizmu*, Warszawa.
- Kadyjewska A., Korpysz T., Puzynina J., 2000, *Chrześcijaństwo w pismach Cypriana Norwida*, Warszawa.
- Karaś M., 1976, *O rzekomej roli pisarzy w kształtowaniu języka literackiego (na przykładzie języka polskiego)*, „*Język Polski*”, z. 1, s. 16–26.
- Kaufmanowa T., 1966, *Indeks wyrazów i form*, w: P. Ciekliński, *Potrójny z Plauta*, oprac. J. Krzyżanowski, S. Rospond, Wrocław.
- Kaufmanowa T., 1968, *Indeks wyrazów i form*, w: A. Paxillus, *Komedia o Lizydie*, oprac. J. Krzyżanowski, S. Rospond, Wrocław.
- Kawyn-Kurzowa Z., 1972, *Studia nad językiem filomatów i filaretów. Fonetyka, fleksja, składnia*, Kraków.
- Klemensiewicz Z., 1959, *Mickiewicz w dziejach języka polskiego*, w: *O języku Adama Mickiewicza. Studia*, red. Z. Klemensiewicz, pomoc nauk. red. J. Rużyło-Pawłowska, Wrocław, s. 437–485.
- Klemensiewicz Z., 1961, *Jak charakteryzować język osobniczy?*, w: Z. Klemensiewicz, *W kręgu języka literackiego i artystycznego*, Warszawa, s. 204–214.
- Koneczna H., Doroszewski W. (red.), 1965–1973, *Słownik języka Jana Chryzostoma Paska*, t. 1–2, Wrocław.
- Kopeć J., 1965, *Język Józefa Lompy*, Wrocław.
- Korpysz T., Puzynina J., 1998, *Wolność i niewola w pismach Cypriana Norwida*, Warszawa.
- Kostkiewiczowa T., 1976, *Problemy całościowej charakterystyki stylu pisarza*, w: *Problemy metodologiczne współczesnego literaturoznawstwa*, red. H. Markiewicz, J. Sławiński, Kraków, s. 274–294.
- Kowalewska-Dąbrowska J., 2006, *Językowy obraz Boga i człowieka w poezji Jana Twardowskiego*, Gdańsk.
- Kozaryn D., 2009, *Językowy obraz faz życia ludzkiego w utworach Mikołaja Reja*, Szczecin.
- Kozłowska A., 2009, *Problemy z idiolektem*, w: *Język pisarzy jako problem lingwistyki*, red. T. Korpysz, A. Kozłowska, Warszawa, s. 111–131.
- Kozłowska A., 2011, *O stylistycznym zróżnicowaniu idiolektu (na przykładzie tekstów Karola Wojtyły – Jana Pawła II)*, w: *Odmiany stylowe polszczyzny – dawniej i dziś*, red. U. Sokólska, Białystok, s. 89–108.
- Kozłowska A., 2013, *Od psalmów słowiańskich do rzymskich medytacji. O stylu artystycznym Karola Wojtyły*, Warszawa.
- Kucała M. (red.), 1994–2012, *Słownik polszczyzny Jana Kochanowskiego*, t. 1–5, Kraków.
- Maffesoli M., 2008, *Czas plemion. Schyłek indywidualizmu w społeczeństwach ponowoczesnych*, przeł. M. Bucholc, red. naukowa i przedmowa do polskiego wydania B. Faltyga, Warszawa.

- Mariak L., 2009, *Leksyka z zakresu wojskowości w „Trylogii” Henryka Sienkiewicza*. Cz. II: *Słownik*, Szczecin.
- Mayenowa M.R., 1953, *Wielcy pisarze Odrodzenia a kształtowanie się polskiego języka literackiego*, „*Życie Literackie*”, nr 36, s. 9–10.
- Mayenowa M.R., Woronczakowa L., Axer J., Cytowska M., 1983, *Indeks wyrazów i form polskich w tekście wierszowanym*, w: J. Kochanowski, *Treny*, oprac. M.R. Mayenowa, L. Woronczakowa, J. Axer, M. Cytowska, Wrocław.
- Mikołajczak S., 2011, *Językoznawcy o wpływie Jana Pawła II na język polski*, w: *Jan Paweł II w trosce o słowo i prawdę*, red. S. Mikołajczak, M. Wrześniewska-Pietrzak, Poznań, s. 15–31.
- Nehring W., 1900, *Rozkwit języka polskiego w wieku XVI*, w: *Pamiętnik III Zjazdu Historyków Polskich w Krakowie*, Kraków, s. 1–17.
- Nehring W., 1910, *O języku polskim w wieku XVI*, w: *Pamiętnik Zjazdu Historyczno-Literackiego imienia Mikołaja Reja*, Kraków, s. 1–20.
- Nitsch K., 1913, *Pochodzenie polskiego języka literackiego*, „*Język Polski*” I, s. 33–38, 79–83 i 172–179.
- Obara J., 1988, *Psychofizyczne, społeczne i sytuacyjno-kontekstowe uwarunkowania tworzenia neologizmów przez dziecko w wieku przedszkolnym (z badań nad językiem osobniczym)*, w: *Język osobniczy jako przedmiot badań lingwistycznych*, red. J. Brzeziński, Zielona Góra, s. 277–293.
- Olszewska M.J., 2007, *Słownictwo pism Stefana Żeromskiego*, t. 10: *W kręgu meteorologii i astronomii*, Kraków.
- Ostaszewska D., 1993, *Język poetycki Jana Andrzeja Morsztyna. Z zagadnień semantyki*, Wrocław.
- Pihan-Kijasowa A., 2012, *Słownictwo z zakresu handlu w prozie Bolesława Prusa (na tle XIX-wiecznej leksyki handlowej)*. *Studia*, Poznań.
- Piotrowicz A., 2014, *Słownictwo pism Stefana Żeromskiego*, t. 16: *Życie towarzyskie*, Poznań.
- Puzynina J., 1988, *Ironia jako element języka osobniczego*, w: *Język osobniczy jako przedmiot badań lingwistycznych*, red. J. Brzeziński, Zielona Góra, s. 35–44.
- Puzynina J., 1990, *Słowo Norwida*, Wrocław.
- Puzynina J., 2011, *Współcześni językoznawcy polscy jako współbadacze i animatorzy kultury duchowej*, „*LingVaria*”, nr 1(11), s. 111–123.
- Puzynina J. (red.), 1993, *Słownictwo etyczne Cypriana Norwida*, część 1: *Prawda, fałsz, kłamstwo*, Warszawa.
- Puzynina J., Korpysz T., 2009–, *Internetowy słownik języka Cypriana Norwida*, współpraca merytoryczna J. Chojak, współpraca techniczna: J. Miernik, M. Żółtak, <http://www.sownikjezykanorwida.uw.edu.pl>.
- Rospond S., 1972, *Rola wielkich pisarzy w kształtowaniu języka ogólnonarodowego*, w: *Symbolae polonicae in honorem Stanisłai Jodłowski*, red. J. Zaleski, Wrocław, s. 137–144.
- Rychter J., 2014, *Językowa kreacja barw w poezji Marii Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej*, Szczecin.
- Saussure F. de, 2002, *Kurs językoznawstwa ogólnego*, przeł. K. Kasprzyk, wstęp i przypisy K. Polański, Warszawa.
- Sędziak H., 2002, *Słownictwo pism Stefana Żeromskiego*, t. 7: *Mysł i mowa*, Kraków.

- Sękowska E., 2002, *Słownictwo pism Stefana Żeromskiego*, t. 3: *Dom*, Kraków.
- Siatkowska E., 2006, *Jednostka kształtująca normę językową (kreator, kodyfikator, propagator, mecenas)*, w: *Osoba i osobowość – czynniki je kształtujące. Materiały z konferencji 9–11 maja 2005 r.*, red. M. Pietrzak, Łódź, s. 349–355.
- Sieradzka-Baziur B., 2002, *Jana Kochanowskiego renesansowy świat uczuć. Analiza językoznawcza*, Kraków.
- Skubalanka T., 1984, *Historyczna stylistyka języka polskiego. Przekroje*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.
- Skubalanka T., 2006, *Język poezji Czesława Miłosza*, Lublin.
- Sławkowa E., 2009, *O różnych sposobach językoznawczej refleksji nad językiem artystycznym*, w: *Język pisarzy jako problem lingwistyki*, red. T. Korpysz, A. Kozłowska, Warszawa, s. 25–44.
- Smółkowa T., 1974, *Słownictwo i fleksja „Lalki” Bolesława Prusa. Badania statystyczne*, Wrocław.
- Sobolewska K., 2002, *Słownictwo pism Stefana Żeromskiego*, t. 2: *Przestrzeń*, Kraków.
- Sobolewska K., 2007, *Słownictwo pism Stefana Żeromskiego*, t. 12: *Miasto i wieś*, Kraków.
- Szostak-Król K., 2010, *Słownictwo pism Stefana Żeromskiego*, t. 15: *Podróże. Podróżowanie*, Kraków.
- Taszycki W., 1949, *Powstanie i pochodzenie polskiego języka literackiego*, „*Twórczość*”, nr 12, s. 91–105.
- Teleżyńska E., 1994, *Nazwy barw w twórczości Cypriana Norwida*, Warszawa.
- Trypućko J., 1955–1957, *Język Władysława Syrokomli (Ludwika Kondratowicza). Przyczynek do dziejów polskiego języka literackiego w wieku XIX*, t. 1–2, Uppsala.
- Turska H., 1930, *Język Jana Chodźki. Przyczynek do historii języka polskiego na obszarze północno-wschodnim Rzeczypospolitej*, Wilno.
- Urbańczyk S., 1960, *Rola wielkich pisarzy złotego wieku na tle innych czynników kształtujących normy języka literackiego*, w: *Odrodzenie w Polsce*, t. 3: *Historia języka*, cz. 1, red. M.R. Mayenowa, Z. Klemensiewicz, Warszawa, s. 425–453.
- Walczak B., 2001, *Jan Paweł II a język polski*, w: *Jan Paweł II – człowiek i dzieło. Materiały z konferencji naukowej „Uniwersytet Janowi Pawłowi II”*, Poznań, UAM, 26 kwietnia 2001 roku, red. B. Walczak, Poznań, s. 157–163.
- Wilkoń A., 2000, *Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny*, Katowice.
- Wittgenstein L., 2004, *Dociekania filozoficzne*, przełożył, wstępem poprzedził i przypisałmi opatrzył B. Wolniewicz, Warszawa.
- Wojciechowska A., 2000, *Magdaleny z Kossaków Samozwaniec widzenie świata*, Warszawa.
- Woronzak J., 1991, *Indeksy wyrazów i form*, w: J. Kochanowski, *Psalterz Dawidów*, cz. 3, Wrocław.
- Zdrojewska B., 1971, *Indeks wyrazów i form. Indeks frekwencyjny*, w: M. Rey, *Wizerunek własny żywota człowieka poczciwego*, Wrocław.
- Zgółkowie H. i T., 1992, *Słownictwo współczesnej poezji polskiej. Listy frekwencyjne*, t. 1–2, Poznań.
- Żurek A. (red.), 2011, *Idiolekty w różnych sferach komunikacji*, Wrocław.